

Філінюк А. Г.,
д.і.н., професор, завкафедри історії України
Кам'янець-Подільського національного
університету ім. Івана Огієнка
Сидорук С. А.,
к.і.н., доцент кафедри історії України
Кам'янець-Подільського національного
університету ім. Івана Огієнка

РЕКРУТСЬКА ПОВИННІСТЬ ЯК ЗАСІБ ПОКАРАННЯ РОСІЙСЬКИМ САМОДЕРЖАВСТВОМ ПОЛЯКІВ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ЗА УЧАСТЬ У ПОВСТАННЯХ 1830–1831 ТА 1863 РОКІВ

У статті зосереджена увага на тому, що після анексії Правобережної України в 1793–1795 рр. до складу Російської імперії поляки, як і її корінні мешканці, попали в смугу складного суспільного життя. Більшість шляхти, передусім безземельної, яка не змогла своєчасно їх надати і втратила доступ у дворянський стан, поповнила ряди однодворців або через бідність і неосвіченість перейшла в селянський стан, відтак поповнила податний стан й змушена була виконувати рекрутську повинність. Вона стала соціальною базою для наповнення народного ополчення в 1806 і 1812 рр. та під час Кримської війни 1853–1856 рр.

Значна кількість польської шляхти була покарана солдатською службою за участь у повстаннях 1830–1831 та 1863–1864 рр. Таких рекрутів, як правило, відправляли за межі Правобережжя і України, наприклад, в Окремий Сибірський та Окремий Кавказький корпуси.

Ключові слова: поляки, шляхта, Правобережна Україна, повстання, участь, покарання, рекрутська повинність.

Постановка проблеми. На фоні російсько-української війни, яка триває з 2014 р., і загострення українсько-польських взаємин на тлі історичного минулого та маніпулювання сучасною російською владою, задля втілення імперських планів українсько-польськими суперечностями, актуалізується дослідження питання про ставлення царизму до польської меншини в Правобережній Україні у XIX ст., зокрема про

застосування репресивних заходів до шляхти та учасників польських повстань.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема покарань рекрутською повинністю учасників польських Листопадового 1830–1831 рр. та Січневого 1863–1864 рр. повстань, які були поширені на землі Наддніпрянської України, в українській науковій літературі поки що не знайшла комплексного вивчення. Окремі її аспекти знайшли своє відображення в працях українських істориків, зокрема Л. Баженова [14–15], О. Буравського [19], Л. Зашкільняка [24–25], Е. Зваричука [26], С. Лисенка [29], Г. Марахова [30], І. Мозгового [32], С. Сидорука [36] і Є. Чернецького [29], російських дослідників – О. Боголюбова [18], В. Горелова [20], Л. Горизонтова [21], В. Дякова [22], А. Зайончковського [23], А. Кругова [28], О. Маркова [31], М. Нечитайлова [28], А. Поради [34], О. Смирнова [37], А. Хотеева [38], польських авторів В. Чабана і С. Віха [39], а також французького вченого Д. Бовуа [16–17] та ін. Переважно в них йдеться про перебіг повстань, їх учасників і значення в суспільному-економічному житті Правобережжя і лише побіжно – покарань поляків рекрутською повинністю.

Мета статті. Зважаючи на масштабність теми, в нашій статті зроблена спроба розкрити кроки російського самодержавства щодо застосування репресивних заходів до польської шляхти в перших десятиліттях ХІХ ст. та покарань рекрутчиною поляків за участь у Листопадному 1830–1831 рр. та Січневому 1863–1864 рр. повстаннях на теренах Правобережжя.

Виклад основного матеріалу. Передусім, підкреслимо, що серед населення Правобережної України, що відійшла до Росії в 1792–1795 рр. за другим і третім поділами Речі Посполитої, поляки були найбільшою національною меншиною, які великий український регіон вважали своїми східними кресами [17, с.129–130]. Лише в середині ХІХ ст. польська меншина поступилася місцем євреям, чисельність яких у регіоні динамічно зростала.

У складі польського населення доволі високою була питома вага шляхти. Проте російська влада, знайшовши порозуміння із

землевласниками, розв'язала справжню війну із безземельною польською шляхтою. До того ж, це робили магнати та заможна шляхта [27, с.110, 113]. Тим більше, що значна кількість дрібної шляхти не змогла надати належних документів для утвердження в дворянському статусі нової метрополії. Частина шляхти через свою крайню бідність, неосвіченість, відсутність необхідних документів, не змогли довести свого дворянського походження. Це викликало істотне зростання частки декласованої шляхти, що відчула на собі всю складність урядової політики. Зокрема, однодворці змушені були виконувати рекрутську повинність [2, арк.3-5]. Навіть визнані «справжньою шляхтою» мали чимало проблем і часто судилися за звільнення від податків, рекрутської повинності, та інші права.

Вперше в рекрути російської армії були взяті поляки з числа тих, які опинилися в полоні під час повстання на чолі з Т. Костюшком у 1794 р. Зроблено це було на основі пункту 4 іменного указу від 7 вересня 1794 р., згідно з вимогою якого, полонених направляти у внутрішні гарнізони та штатні команди поряд із ліквідованими польськими військами, перетвореними у внутрішні полки та гарнізони [3, с.555].

На початку XIX ст. дедалі чіткіше стала простежуватися лінія царизму на використання рекрутчини як засобу покарання [4, с.200-201]. Так, в указі урядового Сенату від 30 вересня 1809 р. було регламентовано порядок оформлення мирських присудів на віддачу в рекрути міщан поганої поведінки [5, с.1177-1178]. Наголосимо, що каральна функція рекрутчини існувала і застосовувалась незалежно від планів комплектування армії та флоту. В 1807–1808 рр. О. Аракчєєв зазначав, що «існує лише два способи залучити цих людей (чиншовиків – уточнення наше) до служби – гроші, що практикується під час набору солдатів з-поміж поміщицьких селян, або просто наказ імператора» [16, с.87]. Він був переконаний, що військова служба була єдиним способом підкорення шляхти. Зацікавленість чиншовиками виявляли Міністерство фінансів і Військове відомство, які вбачали в них потенційних платників

податків, рекрутів і навіть офіцерів [16, с.90]. У роки надзвичайних рекрутських наборів, характерних для франко-російської (1812 р.) і Кримської (Східної) 1853–1856 рр. воєн, коли винятково гострою була потреба поповнення війська, віддача в солдати за судовими і мирськими рішеннями не стала способом вирішення цієї проблеми [20] і не служила на користь військам [25, с.415].

У зв'язку з активізацією політики імперського уряду Миколи I, спрямованої на зміну соціальної структури населення Правобережної України, починаючи з кінця 20-х рр. XIX ст., з'явилася нова група законодавчих документів, якими вносились корективи в організацію та проведення рекрутських наборів у регіоні. У 1829 р. згідно з положенням про шляхту західних губерній, крім грошового оподаткування (12 рублів з диму та 4 рублі сріблом із душі), на її осілу частину передбачалося поширення рекрутського набору. Термін служби для рекрутів цього набору мав бути 8 років замість 25 [29, с.37]. Однак реалізація проекту затягнулася і була здійснена вже після початку Листопадового польського повстання, яке прискорило наступ самодержавства на шляхетські привілеї. Внаслідок процесу декласації 88 тис. осіб польської шляхти регіону, які не довели своє шляхетське походження, царським указом від 19 жовтня 1831 р. були зараховані до стану громадян та однодворців. На цій основі представники колишньої шляхти, втративши дворянський статус, підлягали з 1 січня 1833 р. сплаті подушного податку та виконанню державних повинностей, серед них і рекрутської. Строк служби рекрутів зі стану однодворців і громадян визначався вже не восьми, а п'ятнадцяти роками. До того ж, перший набір проводився з розрахунку 10 рекрутів із 500 душ [11, с.24]. Єдиним способом легально уникнути рекрутчини для колишніх шляхтичів було потрапити до категорії почесних громадян.

Зважаючи на значну кількість нормативних документів, які доповнювали законодавчу базу Російської імперії щодо виконання рекрутської повинності та її поширення на окремі

категорії населення (євреї, однодворці та громадяни західних губерній), центральні органи влади усвідомлювали необхідність впорядкування всієї мобілізаційної системи за єдиним зразком і визначення загальних правил проведення наборів та організації прийому рекрутів. Тому, попри маніфести і укази, що визначали час, умови, процедуру й квоту кожного рекрутського набору, основними нормативними документами, згідно з якими проводилися рекрутські набори на місцях, були рекрутські статuti.

Прийнятий 28 червня 1831 р. Рекрутський статут [6; 13] унормував виконання рекрутської повинності, визначивши загальні підходи та зміни і доповнення до порядку комплектування збройних сил. Зокрема, в статті 3 глави першої було зазначено, що «в мирний час рекрутські набори призначаються щорічно не загальні по всій державі, а позапланові, по черзі тільки губерніям і областям, а саме: в один рік набори ці призначаються у губерніях та областях західної смуги держави, на другий рік у губерніях та областях смуги східної, на третій рік знову у західній смузі, на четвертий – у східній, і так далі. У цьому відношенні до західної смуги були віднесені: губернії... Волинська..., Катеринославська, Київська..., Подільська, Полтавська..., Таврійська..., Харківська, Херсонська, Чернігівська» [6; 13]. Відтак, в західній смузі опинилися не тільки губернії Правобережжя, а й всієї України.

Згідно з вимогами Рекрутського статуту, рядовий склад армії та флоту поповнювався, як і раніше, з числа податних станів – міщан, державних селян різних найменувань, селян удільних, селян поміщицьких та інших, які підлягали рекрутчині. Відповідно до ст. 12 означеного акту [12, с.7], перелік цих станів був збільшений за рахунок залучення до виконання рекрутської повинності євреїв, громадян і однодворців західних губерній. У додатку № 3 до рекрутського Статуту були вміщені «Правила про рекрутську повинність однодворців і окремого розряду громадян в Західних губерніях» [10, с.235-278]. В організаційному плані серед нововведень Рекрутського статуту

було запровадження замість п'ятисотенних – тисячних рекрутських дільниць та їх уніфікація з низовою ланкою системи адміністративно-територіального поділу. Поміщицькі маєтки також стали самостійними дільницями, що полегшило підготовку рекрутських розкладок у кожній із них і контроль за виконанням повинності [12, с.2, 9].

З часом нормативно-правова база була доповнена розпорядженнями та іншими актами вищих органів влади щодо виконання рекрутської повинності однодворцями та громадянами західних губерній. До таких належали: указ від 6 листопада 1831 р. і положення Комітету Міністрів від 6 травня 1833 р., що дозволили громадян та однодворців західних губерній наймати в рекрути селянським і міщанським громадам усіх губерній імперії; указ від 4 липня 1834 р. [7, с.206], за яким мирськими присудами відправці на службу підлягали в першу чергу особи, які не мали постійних занять і вирізнялись розгульним життям (у Правобережжі це перш за все стосувалося однодворців). Щоб прискорити і збільшити кількість рекрутів з однодворців, Комітет Міністрів 6 березня 1834 р. дозволив міщанам і державним селянам наймати їх на солдатську службу в залік майбутніх рекрутських наборів [8, с.688].

Показовим у плані політики щодо військової повинності однодворців став той факт, що з 1843 р., незважаючи на узаконену в Рекрутському статуті практику набору з різних смуг імперії, окремими царськими указами рекрути з однодворців і громадян західних губерній набиралися щорічно [36, с.9]. Того ж таки року при проведенні чергового, четвертого позапланового набору з губерній східної смуги у Київській, Подільській, Волинській та низці білоруських губерній було взято по 10 рекругів із кожних 1000 душ [9, с.459]. Як бачимо, для «найвищої волі» раніше видані законодавчі акти не мали особливого значення, коли йшлося про колонізаторську політику в регіоні.

Польське повстання 1830–1831 рр. зумовило внесення істотних коректив в організаційну схему рекрутського набору.

Передусім, внаслідок воєнних дій і часткової втрати населення рекрутські списки вимагали ретельного уточнення, проведення якого у поміщицьких маєтках могли забезпечити тільки їх власники. Але після придушення повстання багато місцевих поміщиків, рятуючись від переслідувань з боку органів російської влади, перебували за кордоном. А тому для організації збору рекрутів з їхніх володінь потрібно було підібрати нових виконавців. Зважаючи на ситуацію, казенна палата вирішила, що в таких помістях рекрутський набір доцільніше проводити за старою схемою – по п'ятисотенних дільницях, орієнтуючись на старі, але більш наближені до дійсності рекрутські списки. Чиновники казенних палат очікували, що кількість рекрутів поступить більше, що дозволить уникнути затримок, спричинених новизною статуту. Із конфіскованих маєтностей здавачі виконували припис Міністра фінансів від 30 вересня 1831 р. про те, щоб потрібну кількість бранців із конфіскованих помість виставляти лише з числа дворових людей, а їх дітей зараховувати до військових кантоністів [1, арк.11, 12зв., 34, 35].

Найбільше це стосувалося поміщиків, які мали не більше 20 душ, котрі підлягали виконанню рекрутської повинності на час тодішнього набору. Великі землевласники для зручності організації набору і здачі рекрутів мали можливість об'єднати всі свої маєтності в єдину рекрутську дільницю, незалежно від кількості душ у ній, і приписати їх до одного повіту [12, с.12]. Для цього списки по таких об'єднаних дільницях підлягали підтвердженню повітовими судами [1, арк.34зв.]. Однак останні повідомляли казенну палату, що більшість поміщиків не подали їм відповідних списків. Це, на нашу думку, ще раз підкреслює неготовність поміщиків Волинської губернії до набору за новим статутом та їх небажання сприяти органам російської влади в належній організації та проведенні рекрутського набору. Адже ще зовсім недавно, в ході подій 1830–1831 рр., повстанці звільнили з-під конвою і відпустили по домівках цілі рекрутські партії, позбавивши таким чином російську армію більше 3000

новобранців [14, с.22].

Як відомо, навесні 1831 р. на територію Правобережної України поширилось польське листопадове (1830 р.) повстання. Однак повстанські загони С.-Г. Ворцеля на Волині, К. Ружицького на Житомирщині, Б. Колишка на Поділлі й Київщині були в квітні–травні 1831 р. розгромлені царськими військами [26]. Під натиском російських військ під командуванням генерал-фельдмаршала І. Паскевича повсталі у Варшаві, незважаючи на запеклий опір, 8 вересня (27 серпня) 1831 р. капітулювали. Царський уряд відразу ж розпочав жорстокі репресії проти них, скасував конституцію Королівства Польського і запровадив воєнний стан (який тривав чверть століття) [22].

Серед 4902 учасників цього повстання в Правобережній Україні, які боролися зі зброєю в руках і допомагали та співчували повстанцям, більше 39,5 % складала шляхта, майже 8,5 % – дворяни, близько 14,3 % – поміщики і понад 20 % селяни [19, с.31]. У повстанні також були задіяні 64 представники римокатолицького духовенства, 31 уніатського та 7 православного. Однак, лише 38 з них вели боротьбу із зброєю в руках у повстанських загонах, серед них 20 ксьондзів, 13 уніатів та лише 5 православних [15, с.151]. Із взятих у неволю майже 11500 поляків близько 40–50 % відправили до Сибіру та на Кавказ, а інших розкидали по всьому обширі Російської імперії [39]. Залишки добре організованих польських полків були розподілені в регулярні частини Окремого Кавказького корпусу і козачі полки для участі у війні проти горців [35]. Так, у листопаді 1833 р. новочеркаський поліцмейстер повідомляв про нижніх чинів колишньої Польської армії, які прибули в м. Новочеркаськ із Києва і слідували у Кавказькі лінійні козачі полки [28, с.150]. Так на Кавказ потрапляли поляки, що в період повстання служили в корпусах польського генерала Ю. Дверницького, які були взяті в полон російськими військами і направлені на службу в 39-й піхотний полк Окремого Кавказького корпусу [18, с.124]. Як свідчать джерела, загальна

кількість висланих поляків доходила до 10 тис. осіб: у 1831 р. в Окремий Кавказький корпус потрапило 1865 поляків, в 1832 р. – 8091, у 1834 р. – 2600, в 1835–1843 рр. – 9600 [28, с.150]. Крім того, на Кавказ відправили студентів-поляків Київського і Віленського університетів за участь в одному із заколотів, які так часто викривались в тому краї [37, с.110, 382]. Для військ таке нагромадження поляків було небезпечне [31, с.235]. Втім, уряд переслідував дві мети: поляки воювали в складі російської армії, а не проти неї; з іншого боку, під час чергового заколоту польські солдати, перебуваючи далеко від батьківщини, позбавлялися можливості приєднатися до повстанців у Польщі [34, с.17].

Аналіз законодавчо-нормативних актів царизму засвідчує, що ніякого полегшення для найнижчих станів населення Правобережної України щодо виконання рекрутської повинності впродовж 1836–1854 рр. не було. Якщо в перші 10 років набирали по 5 чи 6 рекрутів із 1 тис. осіб чоловічого населення, то в наступні – переважно по 5–9 бранців. Що ж до громадян і однодворців, то кількість рекрутів з їх середовища в регіоні коливалася від 5 в 1834–1842 рр. [8] до 10 у 1843–1853 рр. і навіть 12 із тієї ж кількості цих прошарків [9]. Покарання рекрутською повинністю практикувалося в багатьох губерніях, де упродовж 1851–1857 р. було покарано рекрутчиною майже 2360 осіб [12, с.66].

Російська реакція на Січневе повстання відповідала сценарієві 1831 р., а методи репресій були ще більш жорсткими. Репресії були застосовані проти учасників 20 повстанських загонів, що діяли на Правобережжі протягом 1863–1864 рр. Кількість постраждалих склала 4470 осіб [32]. Так, із 1341 репресованого учасника, в основному дворян, католицьких священників і представників шляхти, більшість розділяли погляди і прагнення визвольного руху в самій Польщі [33]. Серед тих, хто підтримав повстання у Київській губернії понад дві третини складали дворяни і кожен п'ятий однодворець чи почесний громадянин; у Волинській губернії на 903

репресованих припадало понад 63 % дворян і 15,5 % однодворців [38]. Загалом, від 8,2 тисячі до 12,5 тисяч осіб було відправлено в заслання, штрафні роти або на каторгу [38].

Висновки. Рекрутчина посідала вагоме місце в репресивних заходах царизму проти польської шляхти та учасників польських повстань ХІХ ст. у Правобережній Україні.

Найвищий відсоток серед рекрутів складали однодворці, які представники доволі специфічної соціальної категорії, які посідали проміжне місце між представниками оподаткованих та неоподаткованих станів. Таким чином російська влада виконувала подвійне завдання – послаблювала не лише можливі політичні, а й економічні впливи поляків у Правобережній Україні.

Список використаних джерел та літератури:

1. ЦДІА України в Києві, ф. 193, оп 1, т. 5, спр. 109, арк. 34зв.
2. ЦДІА України в Києві, ф. 210, оп. 2, спр. 27, арк.3-5.
3. ПСЗРИ-1. – Санкт-Петербург: Тип. 2-го Отд-ния Собств. Е.И.В. *Канцелярии*, 1830. – Т. 23. – № 17250. – С. 555.
4. ПСЗРИ-1. – Санкт-Петербург: Тип. 2-го Отд-ния Собств. Е.И.В. *Канцелярии*, 1830. – Т. 30. – № 22982. – С. 200-201.
5. ПСЗРИ-1. – Санкт-Петербург: Тип. 2-го Отд-ния Собств. Е.И.В. *Канцелярии*, 1830. – Т. 30. – № 23872. – С. 1177-1178.
6. ПСЗРИ-2. – Санкт-Петербург: Тип. 2-го Отд-ния Собств. Е.И.В. *Канцелярии*, 1832. – Т. 7. – № 4677. – С. 501-561.
7. ПСЗРИ-2. – Санкт-Петербург: Тип. 2-го Отд-ния Собств. Е.И.В. *Канцелярии*, 1835. – Т. 9. – № 6887. – С. 206.
8. ПСЗРИ-2. – Санкт-Петербург: Тип. 2-го Отд-ния Собств. Е.И.В. *Канцелярии*, 1835. – Т. 9. – № 7249. – С. 688; Там само. – Т. 11. – № 9445. – С. 851; Там само. – Т. 12. – № 10444. – С. 646; Там само. – Т. 13. – № 11380. – С. 2; Там само. – Т. 15. – № 13634. – С. 466-467; Там само. – Т. 16. – № 14731. – С. 756; Там само. – Т. 17. – № 15842. – С. 760.
9. ПСЗРИ-2. – Санкт-Петербург: Тип. 2-го Отд-ния Собств. Е.И.В. *Канцелярии*, 1843. – Т. 18. – № 17028. – С. 459; Там само. – Т. 19. – № 18072. – С. 445; Там само. – Т. 20. – Ч. 1. – № 18697. – С. 166; Там само. – Т. 20. – Ч. 2. – № 19425. – С. 98-99; Там само. – Т. 21. – № 20470. – С. 318-319; Там само. – Т. 22. – Ч. 1. – № 21509. – С. 697; Там само. – Т. 23. – Ч. 1. – № 22449. – С. 480; Там само. – Т. 24. – Ч. 1. – № 23110. – С. 167-168; Там само. – Т. 26. – Ч. 1. – № 25304. – С. 409-410; Там само. – Т. 27. – Ч. 1. – № 26460. – С. 481; Там само. – Т. 28. – Ч. 1. – № 27433. – С. 355-356.
10. Свод законов Российской империи, повелением гос. имп. Николая

Павловича составленный. Изд. 1832 г.: В 15 т., Т. 4: Свод уставов о повинностях рекрутской и земских. – Санкт-Петербург: Тип. 2-го Отд-ния Собств. Е.И.В. *Канцелярии*, 1832. – С. 235-278.

11. Советская историческая энциклопедия / гл. ред. Е. М. Жуков]. – Москва: Советская энциклопедия, 1968. – Т. 11: Пергам-Ренувен. – 512 с.

12. Столетие Военного министерства. 1802–1902. Главный штаб. Исторический очерк. Комплектование войск в царствование императора Николая I. – Т. 4. – Ч. 2. – Кн. 1. – Отд. 2. – Санкт-Петербург, 1907. – 330 с.

13. Свод законов Российской империи, издания 1857 г. – Т. 4: Уставы о повинностях. – Санкт-Петербург: Тип. 2-го Отд-ния Собств. Е.И.В. *Канцелярии*, 1857. – 798 [2] с.

14. Баженов Л. В. Восстание 1830–1831 годов на Правобережной Украине: автореф. дис. на соискание науч. степени к. ист. н.: спец. 07.00.02 всемирная история / Л. В. Баженов. – К., 1974. – 20 с.

15. Баженов Л. В. Восстание 1830–1831 гг. на Правобережной Украине: дисс. канд. ист. наук: спец. 07.00.02 всемирная история / Баженов Лев Васильевич. – К., 1973. – 190 с.

16. Бовуа Д. Російська влада та польська шляхта в Україні. 1793–1830 рр. / Даниель Бовуа; перекл. з фр. Зої Борисюк. – Львів: Кальварія, 2007. – 296 с.

17. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831-1863) / Даниель Бовуа. – К. : ІНТЕЛ, 1996. – 415 с.

18. Боголюбов А. А. Пятигорск в воспоминаниях польских писателей и путешественников XVIII – XX вв. / А. А. Боголюбов // Поляки в России: эпохи и судьбы. Краснодар: Кубан. гос. ун-т; Парабеллум, 2009. – С. 123-128.

19. Буравський О. Польська шляхта й римо-католицьке духовенство Правобережної України в польському повстанні 1830–1831 рр. / О. Буравський // Гілея: науковий вісник. – 2014. – Вип. 84. – С. 31-35.

20. Горелов В. Н. «В условиях воинской дисциплины не представляли собой опасности» / В. Н. Горелов // Военно-ист. журнал. – 2014. – № 2 // <http://history.milportal.ru/2014/03/v-usloviyah-voinskoj-discipliny-ne-predstavlyali-osoboj-opasnosti/>.

21. Горизонтов Л. Е. Парадоксы имперской политики: поляки в России и русские в Польше (XIX – начало XX в.) / Л. Е. Горизонтов. – Москва: Индрик, 1999. – 272 с.

22. Дьяков В. А. Карательная политика царизма по отношению к католическому духовенству (1832–1855) / В. А. Дьяков // URL: <http://krotov.info/history/19/1840/dyakov1996.htm>.

23. Зайончковский А. М. Восточная война 1853–1856 гг. / А. М. Зайончковский. – Санкт-Петербург: Полигон, 2002. – 928 с.

24. Зашкільняк Л. О. Польське повстання 1830–1831 / Л. О. Зашкільняк // URL: http://www.history.org.ua/?termin=Polske_povstannia_1830/.

25. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: З найдавніших часів до наших днів / Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів: Вид-во Львів. нац. ун-та ім.

І. Франка, 2002. – 759 с.

26. Зваричук Е. О. Римо-католицька церква на Поділлі кінця XVIII – початку XX ст: економічний, суспільний та культурний аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – історія України / Е. О. Зваричук. – Чернівці, 2005. – 22 с.

27. Земський Ю. Польська, російська та українська еліти в змаганнях за Правобережну Україну середини XIX століття / Юрій Земський. – Хмельницький, 2011. – 350 с.

28. Кругов А. И. Поляки в кавказской войне: Pro et contra / А. И. Кругов, М. В. Нечитайлов // Поляки в России: эпохи и судьбы. – Краснодар: Кубан. гос. ун-т; Парабеллум, 2009. – С. 149-154.

29. Лисенко С. Правобережна шляхта (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / С. Лисенко, Є. Чернецький. – Біла Церква: Вид-во ТОСК, 2002. – 398 с.

30. Марахов Г. И. Польское восстание 1863 г. на Правобережной Украине / Г. И. Марахов. – К.: Изд-во Киев. ун-та, 1967. – 251 с.

31. Маркова О. П. Восточный кризис 30-х – начала 40-х годов прошлого века и движение мюридизма / О. П. Маркова // Исторические записки. – 1953. – Т. 42. – С. 202-235.

32. Мозговий І. Січневе повстання в Польщі й Україна / І. Мозговий // URL: <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/13101/1>.

33. Польское восстание 1863 года на Правобережной Украине // URL: http://cyclowiki.org/wiki/_Правобережной_Украине.

34. Порада А. М. Поляки на Кавказе / А. М. Порада // Российско-польский альманах. – Ставрополь; Волгоград; Пятигорск, 2006. – Вып. 1. – С. 10-17.

35. Поляки в кавказской войне 1817–1864 гг. Малоизвестные страницы истории: учеб. // Из исторических хроник XIX века. – 2009. – № 12 // URL: <http://apple-tour.ru/uchebnik/polyaki-v-kavkazskoj-vojne-1817-1864-gg/>.

36. Сидорук С. А. Проблема рекрутської повинності мешканців Правобережної України в законодавчих і нормативних актах Повного зібрання законів Російської імперії / С. А. Сидорук // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Збірник за підсумками звітної наук. конф. викладачів і аспірантів. – Вип. 6. – В 3-х т. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. держ. ун-т, ред.-видав. відділ, 2007. – Т. 1. – С. 8-10.

37. Смирнов А. Ф. Революционные связи народов России и Польши. 30–60 годы XIX века / А. Ф. Смирнов. – Москва: Изд-во социально-экономической литературы, 1962. – 425 с.

38. Хотеев А. Восстание 1863 года и политика “русификации” / А. Хотеев // URL: <http://www.sobor.by/1863.php>.

39. Caban W. Badania nad stosunkami polsko-rosyjskimi XIX wieku w środowisku kieleckich historyków / Wiesław Caban, Stanisław Wiech // URL: http://www.iesw.lublin.pl/rocznik/articles/RIESW_1732-1395_13-1-245.pdf.

Filinyuk A. G., Sydoruk S. A. THE RECRUITING DUTY AS A MEANS OF PUNISHMENT OF THE POLES IN THE RIGHT-BANK-UKRAINE BY THE RUSSIAN AUTOCRACY FOR PARTICIPATION IN THE REBELLIONS IN 1830-1831 AND 1863

*The article focuses on the fact that after the annexation of the Right Bank Ukraine in 1792–1795 by the Russian Empire, the Poles, as its native inhabitants, fell into a lane of complicated social life. This was due to the ambiguous attitude of the Russian autocracy to the Polish minority, and the lack of strategic approaches to resolving the nobility issue. To be legitimized in the Russian aristocratic state the Polish nobility had to submit to the authorities the documents confirming their privileged position. Most of the nobility, primarily landless, was unable to provide necessary documents on time and lost their aristocratic status, thus joining the ranks of the *odnodvorsty*. Another part of it, due to poverty and ignorance, moved into the peasantry, unable to prove aristocratic origin. All declassed gentry, together with the peasantry and the burghers, were classified as taxpayers and were forced to perform a recruiting service. In particular, they became the social base for filling the national militia in 1806 and 1812 and during the Crimean War of 1853–1856.*

*From the beginning of the XIXth century the punitive function of recruiting became more and more clear. A large number of Polish nobility was punished by a soldier service for participating in the rebellions of 1830–1831 and 1863–1864. Those recruits were usually sent outside the Right Bank and Ukraine, for example, to the Separate Siberian and Separate Caucasian Corps. Among the punished by recruiting were representatives of the Roman Catholic clergy. At the same time, in order to increase the number of recruits, the tsarist government allowed burghers and state peasants to hire soldiers from the *odnodvorsty* in the future recruitment kits.*

Key words: *the Poles, gentry, Right-Bank Ukraine, rebellion, participation, punishment, recruiting duty.*

Filiniuk A., Sydoruk S. OBOWIĄZEK SŁUŻBY WOJSKOWEJ JAKO SPOSÓB UKARANIA POLAKÓW UKRAINY PRAWOPRZEŻNEJ PRZEZ SAMODZIERŻAWIE ROSYJSKIE ZA UDZIAŁ W POWSTANIACH W LATACH 1830–1831 ORAZ 1863

*W artykule uwaga skupia się na okresie po aneksji Ukrainy Prawobrzeżnej w latach 1792–1795 do składu Imperium Rosyjskiego, kiedy Polacy oraz mieszkańcy rdzenni trafili do obszaru ciężkiego życia społecznego. Większość szlachty, przede wszystkim niemającej ziemi, która nie była w stanie udzielić dokumentu w odpowiednim terminie, straciła dostęp do stanu arystokratycznego i dołączyła się do rządów *jednodworców*. Inna część przez biedę i brak wykształcenia przeszła do stanu chłopskiego, nie udowadniając swego pochodzenia szlacheckiego. Między innymi, stali się oni podłożem społecznym dla powstania ludowego w 1806 r. i 1812 r. oraz podczas Wojny krymskiej w latach 1853–1856. Znacząca liczba*

szlachty polskiej została ukarana poprzez powołanie do służby wojskowej za udział w powstaniach lat 1830–1831 oraz lat 1863–1864. Tych żołnierzy najczęściej wysyłano poza granicy Prawobrzeża oraz Ukrainy, na przykład do Oddzielnych Korpusów Sybirskiego oraz Kaukaskiego. Wśród ukaranych służbą wojskową byli również przedstawiciele duchowieństwa rzymskokatolickiego. Jednocześnie w celu zwiększenia ilości żołnierzy, urząd carski pozwolił mieszczanom oraz chłopom państwowym powoływać do służby wojskowej jednodworców zamiast własnego udziału w przyszłych poborach wojskowych. Wśród ukaranych służbą wojskową byli również przedstawiciele duchowieństwa rzymskokatolickiego.

Słowa kluczowe: Polacy, szlachta, Ukraina Prawobrzeżna, udział, ukaranie, służba wojskowa.

УДК 342.56 (477.42)

Панченко В.С.,

к .і.н., викладач Житомирського
торговельно-економічного коледжу КНТЕУ

МЕНТАЛЬНІСТЬ ТА КУЛЬТУРА ОКОЛИЧНОЇ ШЛЯХТИ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст. (НА ПРИКЛАДІ с. ЗАБРІДІЯ ЧЕРНЯХІВСЬКОГО РАЙОНУ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті розглянуто ментальні та культурні особливості околичної шляхти Правобережної України як унікального феномену західного транскультурного регіону. На основі залучення широкого кола джерел автор робить висновок про специфічність та неповторність місцевої шляхетської культури, для представників якої були притаманні замкнутість, клановість, високий рівень розвитку ремесел, працелюбність, своєрідна система цінностей та ідеалів.

Ключові слова: шляхетська культура, околичні шляхтичі, ментальність, Правобережна Україна, Російська імперія.

Шляхта, яка належала до привілейованого стану суспільства, здавна відігравала значну роль в політичному, економічному, соціальному, культурному житті Правобережної України. Протягом ХVI–ХVIII ст. вона впливала на державне управління, формування цінностей та пріоритетів вищих прошарків, користувалась правом суверенності землеволодіння. Однак і